

Puistojen koristus ja katutilan kaunistus – Helsingin kioskien historiaa

Anne Mäkinen

Helsingin kioskien historia liittyy kiinteästi kaupungin kehitykseen, sen kasvuun pääkaupunkina ja eurooppalaisena metropolina. Kioskeissa voi seurata arkkitehtuurihistorian pääpiirteitä ja kaupungin historian kerroksellisuutta. Julkiseen katutilaan, sen kauppapaikkoihin ja kalusteisiin kiinnitettiin 1800-luvun lopulta lähtien erityistä huomiota. Tällöin alettiin rakentaa kiinteitä kioskeja puistojen koristukseksi ja katutilan kaunistukseksi. Kioskien arkkitehtoniseen asuun vaikuttivat kunkin ajan arkkitehtuurivirtaukset: historismi, jugend, funktionalismi ja modernismi. Kioskit ovat olleet ja ovat ajan muodikkainta arkkitehtuuria ja merkittävä osa kaupunkikuvaa ja julkista tilaa.

Helsingin kehitys eurooppalaiseksi suurkaupungiksi alkoi 1870-luvulla. Kaupungin väestön kasvu oli erittäin nopeaa vuosina 1870–1910, noin 3,6 % vuodessa. Pääkaupunki saavutti suurkaupungin kriteeriksi muodostuneen 100 000 asukkaan väestöpohjan vuoteen 1905 mennessä. 1800-luvun lopulla Helsingin kaupunkikehitykseen vakiintui kaksi arvomaailmaa ja symbolimiljöötä: porvariston ja työväestön tavat ja asuinalueet. Sosiaalinen etäisyys alkoi näkyä myös maantieteellisenä etäisyytenä. Kaupunkisuunnittelu koski ensin vain porvariston alueita, vähävaraisten alueet kasvoivat spontaanisti. Kaupungin kaksijakoisuus näkyi myös kioskien ulkoasussa. Arkkitehdit suunnittelivat kivikeskustan kioskit. Laitakaupungin kahvikojut ja kioskit rakennettiin ilman kaupunkikuvallisia tai arkkitehtonisia tavoitteita.

Katukauppa

Katualueilla tapahtuva kauppa oli vielä 1800-luvun loppupuolella suurelta osin liikkuvaa. Myynti tapahtui kannettavista laukuista, tarjottimilta, kevyistä kärryistä tai vaunuista.

Virvoitusjuomia, hedelmiä, makeisia, jäätelöä, tupakkatuotteita ja lehtiä myytiin vaunuista. Tee, tupakka ja jäätelö levisivät kaikkien ulottuville venäläisten kauppiaitten välityksellä. Venäläiset ja kreikkalaiset tupakkakauppiat möivät papyrosseja katukaupassa ja erikoiskauppoissaan. Venäläiset jäätelökauppiat kauppasivat valmistamaansa jäätelöä aluksi Kauppatorilla, mutta laajensivat toimintansa kiertäväksi kärrykaupaksi. Jäätelökärry oli jyrkävä puupyörillä kulkeva sinkkipellillä vuorattu laatikko, jossa oli sahajauhon, jääpalojen ja suolan seassa neljä kuparista jäätelöastiaa. Tavalliset jäätelölajikkeet olivat vanilja, suklaa, mansikka ja sitruuna.

Pelko kulkutautien leviämisestä aiheutti katukauppaan tiukkoja määräyksiä, joilla pyrittiin parantamaan yleisiä hygieniaoaloja. Helsingissä ohjattiin 27.11.1899 annetulla säädöksellä liha- ja ruokatarvaimin kauppaa. Maistraatti valvoi yksityisten liikeyritysten katu- tai julkisilla alueilla käyttämien kalusteiden laatua ja sijoittelua. Se asetti toimilupien ehdoksi kalusteille korkeat tekniset ja esteettiset laatuvaatimukset.

Vuoden 1917 terveydenhoitojärjestys puuttui kaupungin kaduilla tapahtuvaan kahvin, virvoitusjuomien, leivän yms. myyntiin. Kaupunginvaltuusto hyväksyi katu- ja kioskikauppaa säätelevät määräykset vuonna 1919. Myynti sai tapahtua vain siisteistä, nelipyöräisistä kärryistä, joiden piirustukset rahatoimikamari oli hyväksynyt ja määrännyt myyntipaikat. Määräyksillä pyrittiin hillitsemään kahvikioskien liiallista ilmestymistä katukuvaan, mutta myös alaikäisen työvoiman käyttämistä katukaupassa.

Helsingin kaupungin rahatoimikamari laati seuraavat tiukemmat ohjeet kioskikaupan järjestelystä vuonna 1925. Samalla määriteltiin *kioski* myyntipaikaksi, ”jolla ymmärretään sellaista myyntipaikkaa, missä myydyin tavaran ja sen korvauksen vaihtaminen ostajan ja myyjän välillä tapahtuu seinässä, ovesa tai ikkunassa olevan aukon kautta ostajan ollessa kioskin ulkopuolella ja vapaassa ulkoilmassa. Kioskin tulee olla ra-

kennettu sellaisista aineista ja sillä tavalla kuin kaupungin rakennusjärjestyksessä lähemmin määrätään, kuitenkin niin, että kioskin lattiapinta-ala saa olla 4 m² ja sen korkeus 2,2 m, mutta ei vähempää ja että vapaan lattiapinnan muodostaa neliö, jonka sivu on vähintään yksi metri.” ”Luukkukioski” oli näin määritelty. Myyjänä sai toimia ainoastaan kioskin omistaja tai vuokraaja ja hänen elatuksessaan oleva perheenjäsen, joka oli täyttänyt 18 vuotta, ei kuitenkaan palvelija. Myyjän tuli noudattaa puhtautta ja olla puettuna puhtaaseen, vaaleaan ja pestävään, hihalliseen esiliinaan. Rahatoimikamarin tuli valvoa, ettei kioskeja tule liikaa ja että kustakin anomuksesta, jonka liitteenä tulee olla piirustukset, oli ennen luvan myöntämistä kuultava terveydenhoitolautakuntaa, julkisivupiirustusten tarkastustoitmikuntaa sekä tori- ja kauppahallivalvojaa.

Ennen toista maailmansotaa katumyynti oli kasvanut niin laajaksi, että kaupunki antoi vuosittain vuokralle joko huutokaupalla tai entisille haltijoille noin 40 makkarakioskia, 44 virvoitusjuomakioskia, 5 hedelmien myyntipaikkaa ja noin 30 jäätelökioskia.

Virvoitusjuomakioskit

Helsingin kiinteiden kioskien historia ulottuu 1800-luvun ensimmäiselle puoliskolle ja

Esplanadille ns. Pieneen vasikkahakaan (myöhempi Kappeliesplanadi), josta oli muodostunut tällöin ”paremman väen” eli porvareiden ja virkamiesten promenadipaikka. Nykyisen Esplanadin kappelin paikalla sijaitsi kondiittori Jerngrenin kivirakenteinen kioski jo 1840. Kioskista myytiin virvokkeita ja konditoriatuotteita.

Juomavesi, sen riittävyys ja laatu oli ongelma 1800-luvun loppupuolen Helsingissä. Tällöin vain harvan kaivon vesi oli juomakelpoista. Kaivoveden juomakelvottomuus lisäsi pulloitetujen juomien, oluen, virvoitusjuomien ja kivennäisvesien kysyntää. Terveysvedet, sekä luonnolliset että keinotekoiset olivat saavuttaneet 1800-luvun alussa maineen monien sairauksien parannuskeinona. Kemian dosentti, filosofian tohtori Victor Hartwall (1800–1857) perusti yhdessä kemian professori P. A. von Bonsdorffin kanssa Helsinkiin keinotekoisien kivennäisvesien valmistuslaitoksen 1831. Ullanlinnan kylpylä ja Kaivohuoneen rakentaminen ja avaaminen 1838 laajensivat Hartwallin yrityksen toimintaa voimakkaasti. Virvoitusjuomista tuli Hartwallin tärkeä myyntiartikkeli 1860-luvulla, jolloin tehdas aloitti limonadin valmistuksen. Samaan aikaan huono juomavesitilanne suosi virvoitusjuomakauppaa. Virvoitusjuomatehtailija Hartwall rakennutti ensimmäiset omat kioskinsa Esplanadille, Kauppatorille ja Kaivopuistoon 1860-luvulla.

Kuva 1: Arkkitehti Theodor Deckerin 1883 suunnittelema Hartwallin virvoitusjuomakioski Runebergin esplanadilla, Mikonkadun ja Pohjoisesplanadin kulmauksessa 1890-luvulla. HKM.

1800-luvun loppupuolella Esplanadin suosio promenadi- ja näyttäytymispaikkana oli vakiintunut. Tällöin Hartwall rakennutti vuokraamilleen paikoille uudet ajanmukaiset virvoitusjuomakioskit. Runebergin esplanadille, Pohjoisesplanadin ja Fabianinkadun kulmaan rakennettiin arkkitehti F. A. Sjöströmin vuonna 1883 suunnittelema 8-kulmainen, telttakattoinen virvoitusjuomakioski. Arkkitehti Theodor Deckerin samana vuonna piirtämä, myöskin 8-kulmainen, mutta kupolikattoinen kioski sijoitettiin Pohjoisesplanadin ja Mikonkadun kulmaan (Kuva 1). Molemmat kioskit olivat koristeellisia puuleikkauksin varustettuja pieniä majoja tai paviljonkeja, joiden muotokieli oli sopusoinnussa Pohjoisesplanadin komeiden uusien kivitalojen historistisen arkkitehtuurin kanssa. Hartwallin kioskeja nousi muuallekin kaupunkiin ja kansanpuistoihin.

Hartwall sai kilpailijan vuonna 1909, jolloin Apteekkarien kivennäisvesitehdas anoi lupaa kioskin rakentamiseksi Eteläesplanadin ja Korkeavuorenkadun kulmaan. Kioski on edelleen paikoillaan. Tänäpäin Esplanadin vanhin kioski on Fabianinkadun ja Eteläesplanadin kulmauksessa sijaitseva, todennäköisesti 1800-luvun lopulta oleva rikkaasti koristeltu puukioski. Vanhimpiin kioskeihin kuuluu myös Vanhan kauppahallin edessä oleva jugend-vaikutteinen pyöreä alkuaan paanukattoinen kioski, joka oli

paikoillaan jo vuonna 1913. Kioski toimi myös mainospylväänä.

Eläintarhaan sijoitettu kioski edusti arkkitehtuuriltaan lähinnä skandinaaviseen historismiin luokiteltavaa muotokieltä. Pieni rakennus oli hirsijalustalla, ja sen räystäitä koristivat lohikäärmeaiheet ”norjalaistyyliin” viitaten. Marja Terttu Knapaksen mukaan norjalaiseksi nimetty rakennus- ja ornamenttityyli sopi hyvin kaikkiin koristeellisuutta tavoitteleviin tarkoituksiin ja eritoten korostamaan skandinaavista yhteenkuuluvuutta viikinkiaiheineen ja lohikäärmeenpäineen. Helsingin anniskeluyhtiön kansanpuistoissa, Seurasaaren ja Korkeasaaren rakennuksissa käytettiin juuri norjalaistyyliä. Eläintarhan kioski siirrettiin Seurasaareen 1960-luvun puolivälissä (Kuva 2).

Kioskien arkkitehtuurissa tavoiteltiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa koristeellisuutta. Ne, kuten huvimajat, puistorakennukset – temppelit ja paviljongit – olivat perinteisesti assosiaatioarkkitehtuurin aluetta. Kioskien tuli olla kauniita pieniä rakennuksia, kaupungin koristuksia. Arkkitehtuurin tuli houkutella asiakkaita ja edistää niissä käytävää kauppaa.

Tyypikioskit

1920-luvun lopulla kaupunki lunasti kioskeja

Kuva 2:
Eläintarhan
kioski vuonna
1955. Foto C.
Grünberg.
HKM.

itselleen ja määräsi huonokuntoiset kioskit purettaviksi. Se rakensi purettujen tilalle uudet rakennuskonttorissa suunnitellut ajanmukaiset tyyppikioskit.

Kaupunginarkkitehtina vuosina 1924–1941 toimineella arkkitehti Gunnar Taucherilla (1886–1941) oli merkittävä rooli tyyppikioskien suunnittelussa. Gunnar Taucherin signeeraamat ensimmäiset luonnokset olivat vuoden 1928 maaliskuulta. Näissä oli esitetty pyöreä betoni- ja solubetonirakenteinen kiosk, jonka koristelu oli klassisistista. Hartwallin kioskit Esplanadilla korvattiin jo 1928 Gunnar Taucherin suunnittelemissa pyöreillä betonikioskeilla. Toteutetuissa kioskeissa koristelu on nuikempaa kuin luonnoksissa. Näitä jo funktionalistisia, mittasuhteiltaan hiottuja tyyppikioskeja rakennettiin myös muualle kaupunkiin, Kasarmintorille, Rautatientorille ja Hakaniemeen. Tänäpäivänä pyöreitä, alkuaankin keltaisiksi maalattuja kioskeja on jäljellä neljä kappaletta (Kuva 3).

Gunnar Taucher luonnosteli useita funktionalistisia puu- ja kivirakenteisia kioskeja 1930-lu-

vun alkupuolella. Ero vuoden 1928 luonnoksiin oli koristelussa, klassisististen ornamenttien vaihtumisessa mainosteksteihin, niiden geometristen muotojen abstraktiin kieleen.

Helsingin yleisimmän kioskin – puurakenteisen lippakioskin – ensimmäisen version Gunnar Taucher suunnitteli 1937. Tämän etuseinältään kaarevan tyyppikioskin piirustukset julkaistiin Arkkitehti-lehdessä 1938. Uusi tyyppikioski oli suurempi kuin edeltäjänsä ja sen varusteisiin kuuluivat sähkö, vesijohto, viemäri ja boileri veden lämmitykseen. Arkkitehti oli miettinyt laitteille ja tavaroille omat paikkansa ja miten ne olivat helposti saatavilla. Kioski oli ensimmäisen kerran suunniteltu myös työtilaksi.

Seuraavassa lippakioskityyppissä etuseinä oli muutettu suoraksi. Näitä kaupunginarkkitehti Hilding Ekelundin allekirjoittamien piirustusten mukaisia kioskeja rakennettiin useita kappaleita 1940- ja 1950-luvulla. Tänäpäivänä lipallisia suorakaiteisia kioskeja on jäljellä 19 kappaletta (Kuva 4). Monet niistä rakennettiin kantakaupungin ulkopuolelle liikenteellisesti keskeisiin paikkoihin raitiovaunu- ja bussilinjojen päätepysäkeille, esimerkiksi Arabiassa ja Pirkkolassa.

Helsingille vuodeksi 1940 myönnetty olympiakisat lisäsivät kioskien ja julkisten käymälöiden määrää kaupungissa. Esimerkkinä olivat Gunnar Taucherin suunnittelemat Rautatientorin reunassa sijainneet klinkkeripintaiset betonikioskit ja vedenheittolaitos. Kisat peruuntuivat sodan vuoksi, mutta vuoden 1952 olympialaisia varten rakennettiin lisää kioskeja, pääosin edellä mainittuja suorakaiteisia lippakioskeja. Lisäksi arkkitehti Helge Forss suunnitteli vuoden 1952 olympiakisojen opas- ja myyntikioskit, jotka olivat käytössä vain kisojen ajan ja purettiin niiden jälkeen.

Helsingissä otettiin käyttöön 1960-luvulla kevyt tyyppikioski, jonka piirustukset oli laadittu rakennusvirastossa. Tämä tyyppikioski oli tiukan modernistinen kuutio, jossa ei ollut mitään ylimääräistä, vain minimiin mitoitettu tila (1.5x1.65 m²), kevyt runko ja harmaaksi maalatut minerit-levyseinät sekä tasakatto. Näitä 1960-luvun kuutiokioskeja oli käytössä pääosin lehti- ja nakkikioskeina, 'snagareina', ympäri kaupunkia (Kuva 5). Rumina pidetyt kioskit korvattiin vuoden 2000 kulttuuripääkaupunkivuoden kunniaksi uusilla, suuremmilla ja hygieniavaatimukset paremmin täyttävillä kioskeilla, joissa oli ilmastointi, vesi ja wc. Lähtökohtana oli kaupungin kaunistaminen ja hygienian parantaminen kuten aina aikaisemminkin jo sadan vuoden ajan.

Kuva 3: Gunnar Taucherin suunnittelema betonirakenteinen pyöreä tyyppikioski Kasarmintorilla. Arkkitekten 1/1929 kansikuva.

Kuva 4: Karhupuiston puurakenteinen lippakioski 1950-luvulla. Foto Väinö Kannisto. HKM.

Kuva 5: 1960-luvun kevyitä tyyppejä Ateneumin puiston laidassa. Foto Kari Hakli 1971.

Kioskit osa kulttuuriperintöömme

Kioskit ovat olleet ja ovat edelleen virkistäytymis- ja kohtaamispaikkoja. Kioskeja ja niiden muodostamaa julkista kaupunkitilaa eivät ole luoneet vain suunnittelijat, viranomaiset ja poliitikot, vaan käyttäjät käyttämällä ja muokkaamalla tilaa. Kioskit ovat kaupunkilaisten

arkipäivän ja kohtaamisen tiloja, jotka saavat merkityksensä käyttäjien muistin ja muistojen kautta. Kioskin monet slangisynonyymit mm. *kitsa, kiska, kiskari, kipari, kipsa*, kertovat pienen rakennuksen tärkeydestä ja merkityksestä kaupunkilaisille tänään ja menneinä vuosikymmeninä. Helsingin historialliset kioskit ovat osa yhteistä kulttuuriperintöömme.

LÄHTEET

Helsingin kaupungin rakennusvirasto, piirustusarkisto: Kioskipiirustukset

KIRJALLISUUTTA

- Appel, Erik (1985): *Hartwall 1836–1986*. Espoo.
- Carpelan, Anna (1998): *Yleiset kaivot Helsingissä*. Helsingin kaupunginmuseon tutkimuksia ja raportteja 1/1998. Helsinki.
- Hietala, Marjatta (1992): *Tietoa taitoa asiantuntemusta*. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917. Iosa. Innovaatioiden ja kansainvälistymisen vuosikymmenet. Historiallinen Arkisto 99:1. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Häyrynen, Maunu (1994): *Maisemapuistosta reformipuistoon*. Helsingin kaupunkipuistot ja puistopolitiikka 1880-luvulta 1930-luvulle. Entisaikain Helsinki XIV. Helsinki-Seura.
- Junttila, Ulla-Kirsti (1986): *Muuttuivat kadunkalusteet*. Helsinki, Rakennuskirja.
- Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1925*. Helsinki.
- Kertomukset Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1875–1951*. Helsinki.
- Knapas, Marja Terttu (1980): *Korkeasaari ja Seurasaaari*. Helsinginkiläisten ensimmäiset kansanpuistot. Entisaikain Helsinki X. Helsinki-Seura.
- Nikula, Riitta (1976): *”Yksinkertaista, asiallista, tarkoituksenmukaista”*. Piirteitä Gunnar

Taucherin arkkitehdintyöstä”. *Taidehistoriallisia tutkimuksia* 2. Helsinki, Taidehistorian seura.

- Rancken, A.W. (1930): *”Helsingfors-esplanadernas historia”*. *Finsk tidskrift för vitterhet, vetenskap, konst och politik*. Helsingfors.
- Rancken, A.W. (1932): *Helsingfors från småstad till storstad*. Helsingfors, Söderström & Co förlagsaktiebolag.
- Schulmann, Harri (1997): *”Helsinki järjen ja tunteiden näyttämönä”*. *Kaunis ruma Helsinki*. Helsingin yliopisto, Studio Urbana 1996. Helsinki.
- Taucher, Gunnar (1929): *”Helsingfors stads nybyggnadsverksamhet”*. *Arkitekten* 1/1929.
- Urbans, Runar (1961): *Oy Hartwall Ab*. *Kivennäisvesi- ja virvoitusjuoma-alan uranuurtaja Suomessa*. *Historiallisia kuvia yhtiön 125-vuotistaipaleelta*. Helsinki.
- Wasastjerna, Nils (1941): *En krönika om Helsingfors*. Helsingfors, Söderström & Co Förlagsaktiebolag.
- Wasastjerna, Nils (1991): *”Barndom i Helsingfors”*. *Narinkka* 1991. Helsingin kaupunginmuseo.
- Venäläisyys Helsingissä 1809–1917*. Helsingin kaupunginmuseo 1984.

Kirjoittaja on filosofian tohtori ja tutkija Helsingin kaupunginmuseossa. Kirjoitus perustuu esitelmään Tieteen päivien Tieteiden yö -ohjelmassa Helsingin kaupunginmuseossa (8.–12.1.2003) sekä Helsingin kaupunginmuseon ”Tutkimuksia ja raportteja” -sarjassa kesällä 2003 julkaistavaan tutkimukseen.